

hoogst verwonderlijk is dat er nog iemand bereid werd gevonden de betrokken ambten te aanvaarden. Bos-Rops stelt die vraag ook wel (op pagina 103 bijvoorbeeld), maar tot een systematisch inschatten van de verregaande corruptie en de weerslag op de uitbouw van een verdergaand staatsgezag (en dus op het vergaren van hogere inkomsten) aan de hand van vergelijkend (antropologisch) onderzoek komt het helaas niet. Toch bevat het boek voor dit thema erg mooie aanknopingspunten: tot en met de dubbelzinnigheid van het staatsgezag dat meer leningen toestaat op uitgerekend juridische ambten (omdat daar de kansen op een 'opgedreven' opbrengst het hoogst zijn, pagina 79), of de perversiteit van het centrale gezag dat van de inwoners van het baljuwschap Medemblik een buitengewone bede ontving, om van een bepaalde baljuw verlost te worden (81)! Dat daar bovenop de wedden van de meeste ambtenaren in 1404 bovendien nog hetzelfde bedrag voorstelden als in 1355 (115), geeft te denken. Net zoals het verzoek van edelen en steden om een extra heffing te mogen omslaan om de nieuwe Bourgondische raadsheren en hertogelijke dienaren *huesschede te doen* (213), lees: zich in een patronage-verhouding bij het nieuwe bewind van toekomstige steun verzekeren.

Een gelijkaardig ontbreken van een sociaal luik bij de analyse valt op wanneer de lijfrenteverkoop door de steden aan bod komt. De auteur concludeert in dit geval (182) dat deze praktijk voor de steden een emancipatorisch effect ten overstaan van de grafelijkheid inhield. Toch is er, zo heb ik gemeend ooit elders te hebben aangetoond (in een bijdrage die ontbreekt in de bibliografie), ook een aspect van internstedelijke aard: niet alle groepen deelden in de winst bij de rentelast, nagenoeg allen droegen wel fiscaal bij tot het beheersen ervan! Wie bij dit samengaan tussen stedelijke en grafelijke financiën de winst opstreek en hoe de aldus in beweging gebrachte kapitalen tussen de gewesten der Nederlanden circuleerden, vraagt om een nadere uitwerking. De kwaliteiten van dit proefschrift verwennen de lezers, het weze duidelijk dat bovenstaande opmerkingen van een dergelijk verwend lezer afkomstig zijn. Wat de feitelijke gegevens en de structuren betreft ligt het terrein klaar voor een verdere bevraging, het biedt alvast een erg solide onderbouw.

M. Boone

G. H. M. Claassens, *De middel nederlandse kruisvaartromans* (Dissertatie Nijmegen 1993, Thesaurus IV; Amsterdam: Schiphouwer en Brinkman, 1993, xi + 479 blz., f107,50, ISBN 90 72872 07 X).

'Alles bij elkaar amper 970, deels onleesbare versregels' (25) vormen het uitgangspunt van deze dissertatie van bijna 500 pagina's. Dat deze schamele restanten van wat ooit hoogstwaarschijnlijk zes verschillende Middel nederlandse kruisvaartromans zijn geweest, tevens het beginpunt kunnen zijn van een veelomvattend onderzoek, illustreert deze studie, waarin veel diepgaand aan de orde komt: een diplomatische en kritische editie van de fragmenten; ontstaans- en receptiegeschiedenis van de Middel nederlandse teksten en hun bronnen (hoofdstuk 3); de vroege drukken van de kruisvaartromans (hoofdstuk 4); de Oudfranse kruisvaartromans (hoofdstuk 2), terwijl in het slothoofdstuk (hoofdstuk 5) de (Middel nederlandse) kruisvaartromans als literair genre worden geanalyseerd en afgebakend.

In dit boek is voor het eerst het volledige Middel nederlandse materiaal bijeen gebracht en systematisch in zijn literaire en historische context behandeld. Dit pionierswerk maakte het noodzakelijk ook de Oudfranse kruisvaartteksten in het onderzoek te betrekken — ze vormen het 'literaire achterdoek' van de Middel nederlandse — en dat betekent de confrontatie met een

omvangrijke, ingewikkelde traditie waarover op belangrijke punten (zoals datering, samenhang en cyclusvorming) geen consensus bestaat. Die confrontatie is niet uit de weg gegaan; in tegendeel, want de Oudfranse overlevering wordt uitvoerig — op het overdadige af — besproken en bovendien levert de auteur op basis van het Middelnederlandse materiaal een belangrijke bijdrage aan de discussie. Hierdoor vormen het tweede en derde hoofdstuk zeker geen vlot leesbaar gedeelte van het boek, maar het resultaat is de inspanning zonder meer waard. Van die resultaten — met name met betrekking tot het ontstaansmilieu van verschillende teksten worden interessante hypothesen voorgesteld — kan ik er hier slechts enkele noemen: de zogenaamde *deuxième cycle de la croisade* mag niet als een 'reële middeleeuwse entiteit' beschouwd worden, maar als een moderne constructie die verwijst naar een groep teksten in evoluerende samenhang' (104); deze 'ontkoppeling' heeft consequenties voor verschillende teksten die traditioneel tot deze cyclus worden gerekend, met name voorde Oudfranse *Saladin*. Deze tekst — waarvan een Oudfranse rijmversie niet is overgeleverd, wel vijftiende-eeuwse prozaversies — is niet het slotdeel van de *deuxième cycle*, zoals vrij algemeen wordt aangenomen, en dus relatief laat, maar zou al veel vroeger ontstaan zijn, 'wellicht nog van de dertiende eeuw' (89). Dat er een Oudfranse *vers-Saladin* heeft bestaan is volgens de auteur te bewijzen met behulp van de Middelnederlandse tak van de Sa/arfin-traditie; uit de Middelnederlandse traditie wordt ook afgeleid dat er een niet overgeleverd Oudfrans vervolgdeel van de Oudfranse *vers-Saladin* moet zijn geweest dat op grond van de inhoud van de overgeleverde Middelnederlandse fragmenten *Cassant* wordt gedoopt. Tenslotte, behalve een (Middelnederlandse) *Roman van Cassant* zou er ook nog een oorspronkelijke Middelnederlandse kruisvaartroman onderscheiden moeten worden: de *Bastaerd-Godevaert*.

Het voorgaande geeft tegelijk een goede indruk van de problematiek waarmee de lezer geconfronteerd wordt. De resultaten worden overigens steeds behoedzaam gepresenteerd: de 'complexiteit van het stofcomplex' en de gebrekkige staat van de Middelnederlandse overlevering sluiten bewijzen uit; de mate waarin een aantal hypothesen aannemelijk is, zal in de eerste plaats door specialisten op dit terrein moeten worden uitgemaakt; zelf heb ik in ieder geval op een aantal punten mijn vragen, zoals bij voorbeeld over de 'vroege' datering van de Oudfranse *Saladin*: de Middelnederlandse traditie (de *Roman van Sa/odin*-fragmenten (eind veertiende eeuw) en *Dystorie van Saladine* (ca. 1480)) vormt weliswaar een extra aanwijzing voor het bestaan van zo'n Oudfranse *nym-Saladin*, maar zij bevat vooreen vroege datering daarvan geen aanknopingspunten. Ook de datering van de *Boudewijn de Seborch* en de *Baudouin de Sebourc* heeft mij niet overtuigd: men ontkomt niet aan de indruk dat de *Sebourc* wat wordt 'vergrijsd' en de *Seborch* wat wordt 'verjongd' om de beoogde afhankelijkheidsrelatie te krijgen (de Oudfranse tekst als bron voorde Middelnederlandse), hoewel de beschikbare dateringsgegevens (80-81, 132) zo variëren dat deze relatie zeker niet evident is. Vervolgens, dat de *Roman van Saladin* blijkens de inhoud van de gevonden fragmenten een continuïteit heeft gekend, is aannemelijk, maar of deze als een zelfstandige kruisvaartroman (*Cassant*) moet worden beschouwd, waag ik te betwijfelen, onder andere omdat het vers 'so die naervolghende iesten toghen' in *Dystorie van Saladine* toch moeilijk geïnterpreteerd kunnen worden als 'een ondubbelzinnige [verwijzing] naar een tekst die als vervolg op [...] de *Roman van Saladin* gedacht wordt (265)...'.

De auteur is dus niet teruggeschrokken voor het formuleren van hypothesen die tot discussie aanleiding zullen geven. Dat geldt ook voor het boeiende slothoofdstuk over de genreproblematiek, waarin zowel vanuit contemporaine als vanuit modern-wetenschappelijke criteria gezocht wordt naar een definiëring/afbakening van het genre. Opvallend is dat elke benadering 'problematische gevallen' oplevert: de 'a-historische definiëring' (354) bij voor-

beeld leidt tot uitsluiting van teksten die eerder omschreven werden als behorend tot een groep teksten in evoluerende samenhang; ook het criterium historiciteit - fictionaliteit heeft hier toch iets weg van een keurslijf dat wringt met de historische samenhang waarin de teksten zijn overgeleverd.

Ook dit hoofdstuk geeft dus weer volop aanleiding tot verdergaande discussie en dat ligt ook voor de hand wanneer men de omvang en de diversiteit van de in dit boek behandelde problematiek afzet tegen het feit dat in deze studie zo goed als onontgonnen terrein is betreden. Duidelijk is dat deze dissertatie de basis zal vormen voor elk vervolgonderzoek van deze *matière* en een belangrijke aanvulling is op de bestaande kennis van de Middel nederlandse letterkunde; zij bewijst ook dat dit stofcomplex ten onrechte verwaarloosd is en het ten volle verdient volledig in het literair-historisch onderzoek te worden betrokken.

A. L. H. Hage

NIEUWE GESCHIEDENIS

Ch. van den Heuvel, *'Papiere Bolwercken'. De introductie van de Italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen* (Dissertatie Groningen 1991 ; Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1991, 247 blz., f 125,-, ISBN 90 6469 657 8).

In 1982 verscheen ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de stichting Menno van Coehoorn en als achtergrondinformatie bij de lustrumentoonstelling in het Rijksmuseum in Amsterdam de bundel *Vesting. Vier eeuwen vestingbouw in Nederland*. Tot de meest opmerkelijke bijdragen behoorde het artikel van Charles van den Heuvel over de verspreiding van de Italiaanse vestingbouwkunde in de Nederlanden in de jaren 1550-1600. Het vormde de aanzet tot een onderzoek dat voor een tot dan toe onderbelichte periode de nodige kennis kon verschaffen over de Nederlandse vestingbouw. De uitkomsten van deze studie, die grotendeels in Italiaanse en Spaanse archieven en bibliotheken werd verricht, vonden hun neerslag in een dissertatie, die in 1991 verscheen.

Bij de behandeling van het onderwerp heeft Van den Heuvel het jaar 1540 als beginpunt genomen. Weliswaar waren ook daarvoor al enkele Italianen hier als vestingbouwer werkzaam, maar hun activiteiten waren toen nog vrij marginaal. In 1540 echter werd voor het eerst gekozen voor het toepassen op grote schaal van de nieuwe ideeën. Dit gebeurde in Antwerpen, waar toen het besluit viel om een nieuwe omwalling aan te leggen volgens een ontwerp van Donato Boni de Pellizuoli. Van den Heuvels beschrijving eindigt bij het aanbreken van het Twaalfjarig Bestand in 1609, aangezien vanaf dat jaar het aantal in de Nederlanden werkzame Italiaanse vestingbouwers snel afnam.

In het eerste hoofdstuk gaat de auteur in op de rol die de vestingbouwkunde heeft gespeeld bij de bestudering van kunstgeschiedenis en architectuurhistorie. Daarbij komt onder meer als conclusie naar voren dat, wat de renaissance betreft, in de historiografie vooral de rol van de kunstenaars in de militaire architectuur de aandacht heeft gekregen en niet die van de militaire ingenieurs. Het feit dat juist het hoofdkenmerk van hun bouwmethode, de toepassing van bastions, zo'n grote invloed heeft gehad op de ruimtelijke ontwikkeling en de planning van de Europese stad, vormde de aanleiding voor het onderzoek dat aan dit boek ten grondslag ligt.

Bij de feitelijke behandeling van het onderwerp wordt begonnen met een beschouwing over